

คติความเชื่อในการนับถือพระคเณศในประเทศไทย

กฤษฎา พิณศรี

บทคัดย่อ

พระคเณศ หรือพระพิฆเนศวร เป็นนามของเทพเจ้าสำคัญของศาสนาฮินดูที่ได้รับการนับถือแพร่หลายมากที่สุดองค์หนึ่ง เป็นเทพที่มีรูปร่างลักษณะแตกต่างจากเทพเจ้าโดยทั่วไป คือ มีรูปร่างเป็นมนุษย์ แต่มีเศียรเป็นช้าง กล่าวกันว่าชื่อเรียกของพระองค์มีมากกว่า 1,000 ชื่อ แตกต่างกันไปตามรูปลักษณะและบทบาทหน้าที่ กำเนิดและเรื่องราวของพระองค์ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปุราณะหลายคัมภีร์แตกต่างกันออกไปตามลัทธิศาสนาที่ต่างกัน แต่สิ่งหนึ่งที่เหมือนกันก็คือ ทรงถือกำเนิดขึ้นในฐานะเทพเจ้าแห่งอุปสรรค หรือในชื่อว่า “พิฆเนศวร” ซึ่งหมายถึงผู้เป็นใหญ่แห่งความติดขัดหรืออุปสรรค ผู้สามารถ ขัดขวางเทพ มารร้าย มนุษย์ และสัตว์ทั้งหลายได้ ขณะเดียวกันก็สามารถขจัดสิ่งกีดขวางทั้งปวงได้เช่นกัน

เมื่ออารยธรรมอินเดียโดยเฉพาะอย่างยิ่งวัฒนธรรมทางศาสนาฮินดูแพร่เข้ามาในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขงและส่งอิทธิพลทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างกว้างขวางให้แก่บ้านเมืองแถบนี้ พระคเณศจึงเป็นที่รู้จักคุ้นเคยและได้รับการนับถือจากชาวท้องถิ่น และค่อย ๆ มีพัฒนาการโดยมีคตินิยมพื้นเมืองเข้ามาผสมก่อให้เกิดเป็นคติความเชื่อและพิธีกรรมที่เป็นแบบเฉพาะของท้องถิ่นขึ้น

สำหรับในประเทศไทย พระคเณศได้รับการนับถือบูชาในหลายสถานะ เช่น เทพเจ้าแห่งอุปสรรคและความสำเร็จ พระเทวกรรมหรือเทพเจ้าผู้เป็นครูของหมอช้าง เทพเจ้าแห่งศิลปวิทยาการ ทวารบาลหรือผู้รักษาประตูทางเข้าศาสนสถาน เป็นต้น นอกจากนั้น พระคเณศยังมีบทบาทสำคัญในหลายพิธีกรรมของศาสนาฮินดูโดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องในราชสำนัก

คำสำคัญ : พระคเณศ เทพเจ้าแห่งอุปสรรค ลัทธิการนับถือบูชา

Abstract

Ganesha is one of the most popular gods in Hinduism. He is different from other gods in that he has an elephant head and a human body. It is said that he has more than 1,000 names according to his differing roles and outlooks. The origins and stories of Ganesha appear in many texts (puranas). These puranas mentioned the birth of Ganesha differently. However, what lies in common in all these stories is that Ganesha is Lord of obstacles. As “Vighaneshvara,” he lords over all obstacles and can frustrate gods, demons, evil spirits, humans and animals, and at the same time he can also eliminate all obstacles too.

Since Indian culture, especially Hinduism, was widespread into Lower Me-khong Sub-Region and greatly influenced the social and culture development of cities in the area.. Ganesha was thus introduced and worshipped by the local people and gradually developed their own cults with regional beliefs and ritual ceremonies.

In Thailand, Ganesha was worshipped in different statuses, such as Lord of Obstacle and success, “Pra Devakarma” or the Great Teacher of Elephants, Lord of Arts Sciences, “Dvarapala” or Doorkeeper, etc. Besides, he was playing a major role in many Hinduism rituals especially the court rituals.

Keyword : Ganesha, Lord of obstacles, cult

บทนำ

พระคเณศ เป็นเทพเจ้าที่มีชื่อเสียงและนิยมแพร่หลายมากที่สุดองค์หนึ่งในประเทศอินเดีย ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าเป็นเทพที่ได้รับความนิยมแพร่หลายมากกว่าพระศิวะหรือพระวิษณุอีกด้วย เนื่องจากมหาเทพทั้งสองเป็นเทพที่มีอำนาจและเป็นที่เคารพบูชาเฉพาะสาวกในลัทธินั้น แต่พระคเณศเป็นเทพที่ชาวฮินดูไม่ว่าลัทธิภิกษุใดล้วนให้ความนับถือ ทั้งนี้ เนื่องมาจากการที่พระคเณศได้รับการยกย่องให้เป็นเทพแห่งอุปสรรค ผู้สามารถบันดาลอุปสรรคให้เกิดแก่เทพ มนุษย์ มารร้ายต่าง ๆ ขณะเดียวกันก็สามารถขจัดสิ่งกีดขวางหรืออุปสรรคทั้งปวงได้ เป็นเทพผู้ประทานความสำเร็จให้แก่บุคคลผู้กระทำพิธีกรรมบูชาเป็นที่พอพระทัยไม่ว่าในกิจการใดก็ตาม ชาวฮินดูเมื่อจะประกอบพิธีทางศาสนาหรือศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยา จะต้องบูชาพระคเณศเพื่อขอให้พ้นจากความขัดข้อง และเพื่อขอความสำเร็จผลในกิจการนั้น ๆ เสียก่อน

จากคุณสมบัติดังกล่าวนี้ จึงทำให้ทรงได้รับความนิยมนับถือจากชาวฮินดูไม่ว่าจะในลัทธินิกายใด รวมทั้งได้รับความนิยมนับถือในศาสนาอื่นในฐานะเทพชั้นรองด้วย เช่น ในศาสนาเชน ทรงถูกจัดเป็นเทพองค์หนึ่ง มี 2 กร หรือมากกว่า ถือสิ่งของต่าง ๆ เช่น ขวาน ขนโมทกะ ทำปางประทานพร หรือประทานอภัย ทรงหนูเป็นพาหนะ และยังทรงเป็นที่นิยมอยู่ในลัทธิสเวตัมพร (Svetambara) โดยปรากฏพระองค์ในฐานะยักษ์ที่มีชื่อว่า ปารศวัก্ষ (Parsvayaksa) หรือ ธรรมเมณฑรา (Dharmendra) (R. S. Gupte. 1972 : 184)

สำหรับในพุทธศาสนา พุทธศาสนิกชนยอมรับนับถือพระคเณศในฐานะที่ทรงเป็นสิทธิดาตาหรือผู้ประทานความสำเร็จ ดังที่ปรากฏบทสวดต่อพระคเณศในมนตร์ลี้กัลป์ที่เรียกว่า คณปติ-หฤทัย (Ganapati-hrdaya) (Alice Getty. 1971 : 37) นอกจากนี้ยังได้พบเรื่องราวของพระคเณศในฐานะเทพเจ้าแห่งความรู้หรือเทพเจ้าแห่งศิลปวิทยาและการประพันธ์ ภาพเขียนบนใบลานในคัมภีร์ปิงคลา มาลา (Pingalamala) ซึ่งเป็นคัมภีร์พุทธตันตระ เขียนขึ้นอายุราวพุทธศตวรรษที่ 18 มีรูปพระคเณศนั่งขัดสมาธิขัดสมาธิอยู่บนหลังหนู มีขอขวาทืองาหักในลักษณะคล้ายกับเหล็กจาร เช่นเดียวกับที่พบในคัมภีร์กายตรีตันตระ (Gayatri-tantra) ซึ่งมีภาพพระคเณศในลักษณะเป็นอาลักษณ์ เขียนคัมภีร์ฮินดูตันตระตามคำบอกเล่าของพระคิวัระ (Alice Getty. 1971 : 3-4)

อย่างไรก็ดี พระคเณศในพุทธศาสนามหายานลัทธิตันตระส่วนใหญ่ปรากฏในฐานะคอนข้างต่ำ โดยมักพบภาพของพระองค์หมอบราบอยู่ใต้บัลลังก์ดอกบัวที่มีเทพหรือเทพีนในพุทธศาสนาประทับอยู่ เช่น ภฤกฏิตารา พรณศวรี หรือถูกเหยียบโดยเทพผู้รักษาพุทธศาสนา เช่น อปราชิตา มหากาล วิฆนานตกะ ทั้งนี้คงเนื่องจากพระคเณศเป็นเทพผู้จัดอุปสรรคของพวกฮินดู แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นอุปสรรคที่น่ากลัวของพุทธศาสนิกชน นอกจากนี้ ยังพบรูปพระคเณศถูกเหยียบโดยพระโพธิสัตว์มัญชุศรี เทพแห่งปัญญาของทิเบต ซึ่งคงเป็นการแสดงถึงความยิ่งใหญ่ของพุทธศาสนาเหนือศาสนาฮินดู (Benoytose Bhattacharyya. 1968 : 180-181)

ลัทธิการบูชาพระคเณศในประเทศอินเดีย

นักวิชาการสันนิษฐานว่า ลัทธิการบูชาพระคเณศอาจมีต้นกำเนิดมาจากการบูชาเทพเจ้าท้องถิ่นซึ่งมีที่มาจากลัทธิการบูชาสัตว์ของพวกดราวิเดียนซึ่งเป็นชาวพื้นเมืองเดิมของอินเดีย (S.M.Michael. 1983 : 96) ต่อมาสมัยพระเวทเมื่อพวกอารยันอพยพเข้าไปในอินเดีย ก็ได้รับเอาความเชื่อดั้งเดิมและการนับถือเทพเจ้าของชาวพื้นเมืองเข้ามารวมกับเทพของตน ในมนตร์บทหนึ่งของคัมภีร์พระเวทมีการกล่าวถึงเทพ “ทันดิน” (ผู้มีงา) ซึ่งอาจหมายถึงพระคเณศก็ได้ (จิรัชสา คชาชีวะ. 2540: 9)

อย่างไรก็ดี เรื่องราวของพระคเณศได้เป็นที่แพร่หลายอย่างมากตั้งแต่สมัยปุราณะหรือยุคศาสนาฮินดู โดยปรากฏอยู่ในคัมภีร์ปุราณะ (ซึ่งเป็นคัมภีร์ที่มีเนื้อหาส่วนใหญ่กล่าวถึงการกำเนิดและเรื่องราวของเทพเจ้า) หลายคัมภีร์ เช่น ในคิวัปปุราณะ (Sivapurana) กล่าวว่าทรงถือกำเนิดจากพระนาง

ปารวตี โดยนำเชื้อโคลงพระนางกำลังสร้งนํามาสร้างเป็นบุรุษหนุ่มรูปงาม และสั่งให้ทำหน้าที่เฝ้าประตูห้ามมิให้ใครเข้ามาโดยมิได้รับอนุญาต วันหนึ่งพระศิวะได้เสด็จมายังที่ประทับของพระนางปารวตี แต่ถูกพระคเณศขัดขวางไว้ พระศิวะทรงพิโรธอย่างหนักจึงเข้าต่อสู้และตัดเศียรของพระคเณศ ทำให้พระนางปารวตีไม่พอพระทัยมาก พระศิวะจึงสั่งให้เทวดาเดินทางไปทางทิศเหนือ ไปนำศีรษะของสิ่งมีชีวิตสิ่งแรกที่พบมาต่อเข้ากับพระศอกของพระคเณศ เทวดาได้นำศีรษะของช้างซึ่งมีงาข้างเดียวมาต่อกับพระศอกของพระคเณศ พระคเณศจึงได้นามว่า คชานนะ (ผู้มีหน้าเป็นช้าง) และเอกทันตะ (ผู้มีงาเดียว) เมื่อฟื้นขึ้นมาพระคเณศได้กล่าวขอโทษต่อพระศิวะและเทวดาอื่น ๆ ทำให้พระศิวะพอพระทัยปราสาทพรให้พระคเณศมีอำนาจเหนือภูตผีทั้งหลาย และแต่งตั้งให้เป็นคณปติ (ผู้เป็นใหญ่ในหมู่คณะ) (T. A. Gopinatha Rao. 1958 : 36-39)

คัมภีร์มัตสยปุราณะ (Matsyapurana) และสแกนทปุราณะ (Skandapurana) มีเนื้อความที่กล่าวถึงพระคเณศใกล้เคียงกัน คือ ทรงถือกำเนิดจากพระนางปารวตี โดยในมัตสยปุราณะกล่าวว่าพระนางปารวตีนํ้ามนต์ที่ใช้ในการสร้งมาสมกับเชื้อโคลงของพระองค์ บันเป็นรูปคนที่มีหัวเป็นช้าง และนํ้าในแม่น้ำคงคาประพรมเกิดมีชีวิตขึ้น (เสถียรโกเศศ และนาคะประทีป. 2480 : 24) ส่วนในสแกนทปุราณะกล่าวว่า พระนางปารวตีทรงลูบพระกายแต่เพียงเบา ๆ เกิดเป็นบุรุษสี่กร มีเศียรเป็นช้าง (T. A. Gopinatha Rao. 1958 : 41-43) ทั้งนี้ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ทำหน้าที่ขัดขวาง ทำความขัดข้อง แก่พวกศุทร คนบาป ที่ประสงค์จะไปบูชาศิวลึงค์ที่เทวาลัยโสมนาถ เพื่อป้องกันไม่ให้คนเหล่านี้ได้รับพรให้ไปสวรรค์

ลึงคปุราณะ (Lingapurana) กล่าวว่า อสูรและรากษสได้รับพรจากพระศิวะจนมีฤทธิ์มาก แล้วกำเริบเลิปลานเข้ารุกรานทำความเดือดร้อนแก่เทวดาทั้งหลาย เหล่าเทวดาจึงไปอ้อนวอนให้พระศิวะช่วย พระศิวะจึงแบ่งส่วนหนึ่งของพระองค์ ทำให้เกิดบุรุษรูปงามออกจากครรภ์ของพระนางปารวตี โดยทรงให้นามว่า “วิฆเนศวร” และประทานพรให้เป็นผู้ขัดขวางอสูร รากษส และคนชั่วทั้งหลาย จากการทำพิธีปลีบูชาและการกระทำอื่น ๆ แต่ให้ความสะดวกแก่เทวดาและคนดีในความพยายามที่จะกระทำกิจการต่าง ๆ (T. A. Gopinatha Rao. 1958 : 35-36)

ส่วนในคัมภีร์พรหมไววรรตปุราณะ (Brahmavaivartapurana) การกำเนิดของพระคเณศมีที่มาแตกต่างออกไป คือ เป็นภาคหนึ่งของพระกฤษณะที่ไปเกิดในครรภ์ของพระนางปารวตีจากการทำพิธีบ้นยาพรต คือ พิธีบูชาพระนารายณ์เพื่อขอพระพรพระโอรส ตามคำแนะนำของพระศิวะ เมื่อทำพิธีครบหนึ่งปี พระนางปารวตีก็ได้พระโอรสตามพระประสงค์ เหล่าทวยเทพทั้งหลายต่างกันมาแสดงความยินดีในบรรดาเทพเหล่านี้มีพระศนิ (พระเสาร์) ร่วมอยู่ด้วย เมื่อพระศนิเลิบบดูพระกุมาร เศียรของพระกุมารก็ขาดกระเด็นจากพระศอกไปยังโคโลก (Goloka) ซึ่งเป็นสวรรค์ของพระกฤษณะโดยทันใด พระนารายณ์จึงเสด็จไปยังแม่น้ำบุษปภัทร เห็นช้างนอนหลับหันหัวไปทางทิศเหนือก็ตัดหัวช้างนำกลับมาต่อที่พระศอกพระกุมารจนฟื้นคืนชีพอีกครั้ง (เสถียรโกเศศ และนาคะประทีป. 2480 : 14-15)

นอกจากนี้ เรื่องราวของพระคเณศยังมีกล่าวไว้ในสุประภีทาคม (Suprabhedagama) โดยพระคิวัระได้เล่าถึงการกำเนิดของพระคเณศว่า ครั้งหนึ่งพระองค์และพระนางปารวตีได้เสด็จไปยังป่าแถบเขาหิมาลัย ได้เห็นช้างสมสู่กันจนเกิดความใคร่ พระองค์จึงแปลงเป็นช้างพลายและให้พระนางปารวตีแปลงเป็นช้างพังเสพลังวาสกัน จึงเกิดเป็นพระคเณศที่มีเศียรเป็นช้าง (Alice Getty. 1971 : 3-4)

ในประเทศอินเดียมีลัทธิที่นับถือพระคเณศเป็นเทพสูงสุด เรียกว่า ลัทธิคณปตยะ ซึ่งอาจถือกำเนิดขึ้นตั้งแต่ปลายพุทธศตวรรษที่ 11 และแพร่หลายทั่วไปในราวพุทธศตวรรษที่ 15 การปฏิบัติบูชาพระคเณศ (คณปติ) ของลัทธินี้ มี 2 วิธี คือ การเข้าฌานด้วยวิธีลี้ลับ และการปฏิบัติบูชาโดยไม่ต้องเข้าฌาน โดยผู้นับถือจะบูชา “ลึงคะ” และ “คณปติ-ลึงคะ” ซึ่งจะประดิษฐานให้สาวกเห็นในรูปลักษณะของผลมะนาวป่า แตงกวา มะขวิด หรือลูกหว้า (จิรธสา คชาชีวะ. 2540 : 15)

ลัทธิการบูชาพระคเณศในกลุ่มประเทศอนุภูมิภาคุ่มน้ำโขงตอนล่าง

อารยธรรมอินเดียเริ่มแพร่เข้ามาในอนุภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขงตอนล่างตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 6-7 เป็นต้นมา โดยมีจุดเริ่มต้นจากการติดต่อค้าขายจากนั้นจึงมีการนำความเชื่อทางศาสนาเข้ามาเผยแพร่โดยพระหรือนักบวช อารยธรรมทางศาสนาจากอินเดียที่แพร่เข้ามาได้ส่งอิทธิพลต่อพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของบรรดาบ้านเมืองโบราณในดินแดนแถบนี้อย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะอิทธิพลทางศาสนาทั้งพุทธและฮินดูรวมทั้งศิลปกรรมทางศาสนา ซึ่งต่อมาได้กลายเป็นรากฐานสำคัญของการสร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมพื้นเมืองที่มีลักษณะเฉพาะตนในแต่ละท้องถิ่นขึ้น

สำหรับศาสนาฮินดูนั้น ถือเป็นศาสนาสำคัญที่ได้รับการยอมรับเป็นอย่างดีจากชาวพื้นเมืองในดินแดนแถบนี้ เนื่องจากลัทธิการนับถือผีดวงเทวดา (Animism) ที่แพร่หลายอยู่ก่อนหน้านี้เข้ากันได้ดีกับวัฒนธรรมทางศาสนาฮินดูที่แพร่เข้ามาใหม่ ทั้งในด้านพิธีกรรม เทพนิยาย และการนับถือเทพ เทพีต่าง ๆ พระคเณศ ซึ่งได้รับการนับถืออย่างสูงจากชาวฮินดู จึงได้กลายเป็นที่คุ้นเคยและยอมรับจากชาวพื้นเมือง และได้ถูกนำมาสร้างเป็นรูปเคารพโดยนำคติความเชื่อและรูปแบบทางศิลปะพื้นเมืองเข้ามาผสม เกิดเป็นลักษณะรูปแบบและคติพิธีกรรมการนับถือบูชาพระคเณศที่มีลักษณะเฉพาะของตนเองขึ้น

ได้มีการพบเทวรูปพระคเณศเป็นจำนวนมากในดินแดนแถบนี้ บางองค์ที่พบก็มีขนาดใหญ่โต เช่น ที่พบในหมู่เทวาลัยศาสนานินดูกลางเมืองพระรถ อำเภอศรีมหาโพธิ์ จังหวัดปราจีนบุรี พระคเณศองค์ดังกล่าวนี้ถูกพบบริเวณหน้าเทวาลัยหลังที่ใหญ่ที่สุดซึ่งอยู่ตรงกลางของหมู่เทวาลัยในลักษณะตกเป็นชั้นเล็กชั้นน้อย เมื่อนำมาประกอบเข้าด้วยกันพบว่ามีความสูงถึง 170 เซนติเมตร (ในสภาพที่ยังไม่สมบูรณ์)

สำหรับในประเทศกัมพูชา ก็ได้พบว่ามีกรนับถือบูชาพระคเณศอย่างมาก ปรากฏหลักฐานทั้งจารึกและประติมากรรมรูปเคารพมาตั้งแต่สมัยก่อนเมืองพระนคร ดังเช่น จารึกปราสาทไพโรก

(Prei Kuk) ซึ่งเป็นจารึกที่กล่าวสรรเสริญพระคเณศ นอกจากนี้ยังปรากฏเทวาลัยที่สร้างอุทิศถวายแด่พระคเณศเป็นการเฉพาะตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 เป็นต้นมา (สุภัทรดิศ ดิศกุล. 2547 : 64-65)

อย่างไรก็ดี แม้ว่าพระคเณศจะเป็นที่นิยมนับถือแพร่หลายอยู่ในอาณาจักรเขมร แต่ก็ไม่ปรากฏมีนิกายใดนิกายหนึ่งของพระองค์โดยเฉพาะ (สุภัทรดิศ ดิศกุล. 2547 : 65) พระคเณศในศิลปะเขมรนั้นส่วนใหญ่มักปรากฏร่วมกับเทพองค์อื่น ๆ เช่น พระศิวะ ศิวลึงค์ พระจันทร์ โคหนทิ และพระกาล ในลักษณะของเทพบริวาร นอกจากนี้ ยังมีความเกี่ยวข้องกับกลุ่มเทพ 9 องค์ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับโชคชะตาของมนุษย์ บางครั้งก็ทรงรวมอยู่กับเทวมารดาแห่งโลก คือ มาตุกาทั้ง 7 ด้วย (จิรัสสา คชาชีวะ. 2540 : 54) รูปเคารพของพระองค์ได้รับความนิยมแพร่หลายมากในราชอาณาจักรกัมพูชา รวมทั้งดินแดนอื่นที่ได้รับอารยธรรมฮินดู โดยพบทั้งที่เป็นประติมากรรมลอยตัวและภาพสลักนูนต่ำประดับอยู่ตามเทวาลัยหลายแห่ง และแม้แต่ในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้ทรงนับถือพุทธศาสนาเถรวาทก็ยังมีการสร้างรูปพระคเณศขึ้นที่ปราสาทพระขรรค์ในบริเวณเมืองพระนคร (สุภัทรดิศ ดิศกุล. 2547 : 66)

หลังพุทธศตวรรษที่ 16 ลงมา ได้ปรากฏรูปเคารพของพระคเณศในอีกลักษณะหนึ่ง ได้แก่ ลักษณะของ “อาลักษณ์” คือ ถือหนังสือและงาที่หักในลักษณะของเหล็กจาร ซึ่งอาจแสดงถึงเรื่องราวที่พระคเณศเขียนคัมภีร์มหาภารตะตามคำบอกของฤๅษียาสะ หรือเขียนคัมภีร์ตันตระถวายพระศิวะตามที่ปรากฏในคัมภีร์คยาตรี-ตันตระ ในลัทธิไศวตันตระ ที่ได้เข้าสู่อาณาจักรเขมรตั้งแต่ราวพุทธศตวรรษที่ 14 ในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 2 ซึ่งรูปลักษณะดังกล่าวนี้อาจเป็นต้นเค้าของคติความเชื่อที่ว่าพระคเณศเป็นเทพแห่งศิลปวิทยาการ ก็เป็นไปได้ (จิรัสสา คชาชีวะ. 2540 : 54)

คติความเชื่อและการนับถือบูชาพระคเณศในประเทศไทย

การนับถือพระคเณศในประเทศไทยอาจมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยแล้ว เนื่องจากมีหลักฐานว่าในสมัยนี้มีการนับถือศาสนาฮินดูควบคู่กับพุทธศาสนา มีการสร้างเทวรูปสำคัญ คือ พระอิศวร และพระวิษณุ และมีจารึกที่กล่าวถึงเทพต่างๆ จึงสันนิษฐานว่าน่าจะมีการนับถือพระคเณศด้วย เพราะพระคเณศเป็นเทพเจ้าที่นักบวชในศาสนาฮินดูทุกลัทธิจะต้องบูชาก่อนทำพิธีกรรม

อย่างไรก็ดี การนับถือพระคเณศปรากฏได้ให้เห็นชัดเจนในสมัยอยุธยา มีหลักฐานว่าสมเด็จพระนารายณ์มหาราชโปรดเกล้าฯ ให้หล่อรูปพระคเณศและพระเทวกรรม (พระคเณศในฐานะครูเทพของหมอช้าง) ขึ้นหลายครั้งด้วยกัน จากนั้นพระคเณศจึงได้กลายเป็นเทพเจ้าในศาสนาฮินดูที่ได้รับการนับถือบูชาของคนไทยมากที่สุดองค์หนึ่งจนถึงปัจจุบัน

สำหรับคติความเชื่อเกี่ยวกับพระคเณศในประเทศไทย อาจประมวลได้ดังนี้

1. พระคเณศในฐานะเทพแห่งอุปสรรค

เป็นความเชื่อดั้งเดิมที่สืบทอดมาจากอินเดีย และทำให้พระคเณศเป็นเทพเจ้าของศาสนาฮินดูที่ได้รับการนับถือบูชามากที่สุดองค์หนึ่งในปัจจุบัน

2. พระคณศในฐานะเทพแห่งศิลปวิทยาการ

เป็นคติความเชื่อเดิมที่มีพื้นฐานสืบเนื่องมาจากการที่ทรงเป็นเทพเจ้าแห่งอุปสรรค ซึ่งต่อมาเปลี่ยนเป็นเทพผู้บันดาลความสำเร็จให้ผู้ที่นับถือบูชาไม่ว่าจะเป็นกิจการงานใด ๆ ถือว่าพระองค์ทรงมีความเฉลียวฉลาดและมีสติปัญญารอบรู้ในสรรพวิทยาทั้งปวง การนับถือบูชาจึงเปลี่ยนไปเป็นเทพเจ้าแห่งศิลปวิทยา โดยเฉพาะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่ได้ทรงวางแนวทางความสำคัญของพระคณศในฐานะเทพแห่งศิลปวิทยา และทำให้พระคณศกลายเป็นสัญลักษณ์ของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับศิลปวิทยา เช่น กรมศิลปากร มหาวิทยาลัยศิลปากร เป็นต้น (กรมศิลปากร. 2545 : 84)

3. พระคณศในฐานะครุเทพทางนาฏกรรม

ในฐานะที่ทรงเป็นโอรสของพระศิวะ เทพเจ้าแห่งการรำรำ พระคณศจึงมักมีโอกาสร่วมอยู่ในพิธีการรำรำของพระบิดาเสมอ ๆ ทำให้ทรงจดจำท่ารำต่าง ๆ ได้และนำมาถ่ายทอดให้บุคคลอื่น นอกจากนั้น ในละครไทยยังมีการแสดงเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับพระคณศ เช่น ตอนกำเนิดพระคณศ พระคณศเสียวา เป็นต้น (กรมศิลปากร. 2545 : 81)

4. พระคณศในฐานะครุเทพของหมอช้าง

เป็นบทบาทที่แยกออกจากเทพเจ้าแห่งอุปสรรคอย่างชัดเจน ในบทบาทดังกล่าว พระคณศมักรู้จักกันในนามของ “พระเทวกรรม” ซึ่งเป็นเทพเจ้าสำคัญในพระราชพิธีด้านคชกรรมที่ยังคงปฏิบัติสืบเนื่องมาจนปัจจุบัน สำหรับบุคคลธรรมดาที่ทำหน้าที่เกี่ยวข้องกับช้างหรือเป็นหมอช้าง มักมีรูปพระคณศขนาดเล็กในลักษณะวัตถุมงคลหรือเครื่องรางพกติดตัว ซึ่งวัตถุมงคลหรือเครื่องรางดังกล่าวยังคงมีการสร้างกันอยู่ในปัจจุบัน

5. พระคณศในฐานะทวารบาล

เป็นลักษณะความเชื่อที่พบในบางวัดทางภาคเหนือของประเทศไทย โดยเฉพาะที่จังหวัดเชียงใหม่ โดยสร้างรูปพระคณศคู่หนึ่งไว้ที่สองข้างประตูเพื่อคอยป้องกันและขจัดสิ่งชั่วร้ายไม่ให้เข้ามาภายในตัวศาสนสถาน อาจเป็นความเชื่อที่ได้รับมาจากอิเบตหรือพม่าที่นิยมสร้างรูปพระคณศไว้บริเวณหน้าวัด

6. พระคณศในฐานะวัตถุมงคลหรือเครื่องราง

เป็นความเชื่อท้องถิ่นที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างความเชื่อในศาสนาฮินดู ศาสนาพุทธ และไสยศาสตร์หรือความเชื่อในพลังเหนือธรรมชาติ โดยสร้างรูปพระคณศขนาดเล็กห้อยคอสำหรับป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ รวมทั้งโรคภัยไข้เจ็บ และการทำพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับช้าง (กรมศิลปากร. 2545 : 85-86)

พระคเณศในสังคมไทยปัจจุบัน

ปัจจุบัน พระคเณศยังคงได้รับความนิยมนับถือและเป็นเทพเจ้าสำคัญที่ต้องอัญเชิญมาเป็นประธานในการประกอบพระราชพิธี รวมทั้งยังคงได้รับความเชื่อถือและสักการบูชาในหมู่คนไทยทั่วไป จำนวนไม่น้อย โดยเฉพาะในแวดวงของศิลปินนักแสดง ที่สำคัญ ได้แก่

1. พระราชพิธีที่มีพระคเณศเป็นเทวรูปประธาน

เป็นพระราชพิธีที่ปฏิบัติสืบเนื่องกันมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เช่น พระราชพิธีบรมราชาภิเษกที่อัญเชิญพระคเณศนำเสด็จพระมหากษัตริย์เสด็จสู่มณฑลพระกระยาสนานเพื่อสรงน้ำพระมูรธาภิเษก พระราชพิธีตรียัมปวาย-ตรีปวาย เพื่อให้พระนครมีความมั่นคงและอุดมสมบูรณ์ พระราชพิธีสมโภชขึ้นระวางช้างเผือก เป็นต้น

2. พิธีไหว้ครูทางนาฏศิลป์ ดุริยางคศิลป์ และการช่าง

เป็นพิธีกรรมที่สร้างขึ้นเพื่อแสดงความเคารพแก่ครูนาฏศิลป์ ดุริยางคศิลป์ และการช่าง โดยพระคเณศถือเป็นเทพสำคัญที่ต้องอัญเชิญมาร่วมในพิธีไหว้ครูของศาสตร์ทั้งสามนี้ ในทางนาฏกรรมนั้น จะปรากฏรูปเคารพในลักษณะของหัวโขนซึ่งจะอัญเชิญมาประกอบพิธีพร้อมกับเครื่องใช้ในการแสดงต่างๆ อันได้แก่ เศียรของเทพเจ้าในศาสนาฮินดู คือ พระอิศวร (ศิวะ) พระพรหม พระวิษณุ (นารายณ์) หรือที่เรียกกันว่าตรีมูรติ พระอินทร์ พระคเณศ พระพรคนธรรพ์ และพระปัญจสีขร ซึ่งเป็นเทพเจ้าฝ่ายดุริยางคศิลป์ โดยเฉพาะเศียรพระคเณศนั้นจะถูกอัญเชิญไปประดิษฐานไว้ใต้ระฆังบูชาที่จัดไว้โดยเฉพาะ แยกจากเทพองค์อื่น ๆ เพื่อการบูชาเป็นพิเศษ ส่วนศิลปะทางการช่างนั้น แม้จะไม่ได้นับถือพระคเณศเป็นเทพสำคัญโดยตรงเช่นเดียวกับพระวิศ्वกรรม แต่พระคเณศก็มีบทบาทไม่น้อยในพิธีไหว้ครู ทั้งนี้เนื่องมาจากคติดั้งเดิมที่ว่า ในการเล่าเรียนศิลปวิทยาการทั้งปวงต้องมีการสวดบูชาพระคเณศก่อนนั่นเอง

นอกจากนี้ ศิลปะการแสดงแขนงต่างๆ โดยเฉพาะในแวดวงดาราภาพยนตร์และดาราทีวี ยังนับถือพระคเณศเป็นครูทางการแสดง นิยมบูชาบวงสรวงเมื่อเปิดกล้องหนังละคร อีกทั้งดารานักแสดงต่างบูชาพระคเณศนำมาห้อยคอ เช่นเดียวกับคตินิยมในการบูชาพระคเณศในฐานะครูเทพทางนาฏกรรมของบรรดานาฏศิลปินทั้งหลาย

3. ความเชื่อในฐานะเป็นเทพเจ้าแห่งความสำเร็จ

ปัจจุบัน คนไทยจำนวนมากนับถือพระคเณศในฐานะเทพเจ้าผู้ประทานความสำเร็จ ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา การค้า หรือการประกอบกิจการงานใด ๆ จะต้องมีการบูชาขอพรอยู่เสมอ กลุ่มผู้เลื่อมใสศรัทธาในองค์พระคเณศเหล่านี้มักมีรูปพระคเณศประจำบ้านและทำพิธีกรรมบูชาด้วยเครื่องสักการะ ซึ่งส่วนใหญ่เป็นดอกไม้ กล้วยาแพรก ผลไม้ อ้อย นมสด ขนมหวาน ฯลฯ ตามความเชื่อส่วนตัว (กรมศิลปากร. 2545 : 93)

อภิปรายผล

แม้ว่าพระคเณศจะถือกำเนิดขึ้นในฐานะเทพเจ้าแห่งอุปสรรค แต่คติความเชื่อและค่านิยมในการนับถือบูชาก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงไปในแต่ละยุคสมัย ในราวปลายพุทธศตวรรษที่ 10 - 13 คติความเชื่อเกี่ยวกับพระคเณศได้เปลี่ยนแปลงจาก “วิฆ्नราช” หรือผู้สร้างอุปสรรค มาเป็น “สิทธิธาดา” ผู้ประทานความสำเร็จ คือ เทพเจ้าผู้ประทานความสำเร็จให้กับผู้ทำพิธีกรรมบูชาให้เป็นที่พอพระทัยไม่ว่าจะเป็นกิจการงานใดก็ตาม

การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ส่งผลให้พระคเณศได้รับการยกย่องให้เป็นเทพเจ้าผู้รอบรู้ในศาสตร์ต่าง ๆ มากมาย เช่น เทพแห่งศิลปวิทยา เทพแห่งความฉลาดรอบรู้ เทพแห่งอักษรศาสตร์และการประพันธ์ เทพประจำหมู่บ้าน ประจำเรือน เทพแห่งการเก็บเกี่ยว ประทานความอุดมสมบูรณ์ เทพผู้คุ้มครองป้องกันขจัดขัดขวางสิ่งชั่วร้ายทั้งปวง จนมีผู้กล่าวว่าพระคเณศทรงเป็นเทพสากลหรือเทพแห่งจักรวาล (จิรัชสา คชาชีวะ. 2540 : 43)

ความเชื่อเกี่ยวกับพระคเณศได้แพร่กระจายจากประเทศอินเดียไปยังดินแดนต่าง ๆ รวมทั้งพื้นที่บริเวณอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนล่าง สำหรับในประเทศไทยความเชื่อเกี่ยวกับพระคเณศได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทยและเข้ามามีบทบาทหลายประการในชีวิตประจำวันของคนไทย ดังได้พบว่ามีการนับถือพระคเณศในหลากหลายสถานะ เช่น เทพเจ้าแห่งอุปสรรคและความสำเร็จ พระเทวกรรมหรือครูเทพของหมอช้าง เทพแห่งศิลปวิทยาการ ทวารบาลหรือผู้รักษาประตูทางเข้าศาสนสถาน เป็นต้น นอกจากนี้ พระคเณศยังมีบทบาทสำคัญในพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องในศาสนาฮินดู โดยเฉพาะพิธีกรรมในราชสำนัก ซึ่งพระคเณศมีส่วนสำคัญในพระราชพิธีที่ส่งเสริมพระมหากษัตริย์ ให้มีสถานะพิเศษในสังคมไทย เป็นสัญลักษณ์ของชาติที่มีเอกภาพและความมั่นคงมาโดยตลอดจนกระทั่งปัจจุบัน

สรุป

ความเชื่อเกี่ยวกับพระคเณศสันนิษฐานว่าอาจมีที่มาจากกลุ่มชนพื้นเมืองของอินเดียที่นับถือบูชาสัตว์ตั้งแต่สมัยก่อนประวัติศาสตร์ ช้าง ซึ่งเป็นสัตว์ใหญ่มีกำลังอำนาจมาก ย่อมได้รับการนับถือบูชาให้เป็นเทพเจ้าประจำเผ่าเช่นเดียวกับสัตว์อื่น ๆ ต่อมาในสมัยพระเวทเมื่อชาวอารยันได้อพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศอินเดีย ได้มีการนำเอาความเชื่อและเทพเจ้าดั้งเดิมรวมเข้ากับศาสนาและเทพเจ้าของตน จึงเกิดเป็นเทพเจ้าที่มีเศียรเป็นช้างที่รู้จักกันในชื่อ พระคเณศ

ได้พบหลักฐานการนับถือบูชาพระคเณศทั่วไปในประเทศอินเดีย แพร่กระจายไปในสังคมฮินดูทุกวรรณะ เป็นเทพเจ้าที่นิยมบูชากันมากที่สุดในบรรดาเทพฮินดูทั้งหลาย ชาวฮินดูเมื่อจะประกอบกิจการใด ไม่ว่าจะเป็นประกอบพิธีกรรม หรือประกอบการค้า การเล่าเรียนเขียนอ่าน การประพันธ์ ฯลฯ จะต้องทำการบูชาพระคเณศเพื่อขอให้พ้นจากความขัดข้อง และเพื่อขอความสำเร็จในกิจการนั้น ๆ เสียก่อน

ต่อมาเมื่อศาสนาฮินดูแพร่เข้ามาในบริเวณอนุภูมิภาคุ่มแม่น้ำโขงและส่งอิทธิพลทางสังคมและวัฒนธรรมอย่างกว้างขวางต่อบรรดาบ้านเมืองในแถบนี้ พระคเณศ ก็ได้กลายเป็นที่รู้จักและยอมรับนับถือของผู้คนในท้องถิ่น และได้มีการพัฒนาการทางคติความเชื่อและการนับถือบูชาที่เป็นแบบฉบับของตนเอง

สำหรับในประเทศไทย ได้มีการนับถือบูชาพระคเณศในหลายสถานะ เช่น เทพเจ้าแห่งอุปสรรคและความสำเร็จ พระเทวกรรมหรือเทพเจ้าผู้เป็นครูของหมอช้าง เทพเจ้าแห่งศิลปวิทยาการ ทวารบาลหรือผู้รักษาประตูทางเข้าศาสนสถาน วัดถุ่มงคลหรือเครื่องราง เป็นต้น นอกจากนี้ พระคเณศยังมีบทบาทสำคัญในหลายพิธีกรรมของศาสนาฮินดูโดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องในเรื่องในราชสำนัก

บรรณานุกรม

จิรัชสา คชาชีวะ. (2531). **คติความเชื่อและรูปแบบของพระพิฆเนศวร์ที่พบในประเทศไทย** .

กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์พิฆเนศ.

ศิลปากร,กรม.(2545). **พระคเณศ เทพเจ้าแห่งศิลปวิทยา**. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่งจำกัด (มหาชน).

เสถียรโกเศศ และนาคะประทีป. (2480). “พระคเณศ” **วารสารศิลปากร**. ปีที่ 1 เล่มที่ 5.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, ศ. ม.จ. (ทรงเรียบเรียง). (2547). **ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม**. (พิมพ์ครั้งที่ 3) กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.

Bhattacharyya, Benoytosh. (1978). **The Indian Buddhist Iconography**. Calcutta : Sri Ramakrishna Printer.

Getty, Alice. (1971). **Ganesa**. New Delhi : Mehta Offset Work.

Gupte, R. S. (1972). **Iconography of the Hindus, Buddhists, and Jains**. Bombay : Leader Press Private Limited.

Rao, T. A. Gopinatha. (1958). **Elements of Hindu Iconography** . Vol. I. Part I, Delhi : Motilal Banarsidass,.